

Henrik Seips etiske forkynnelse under okkupasjonen

En replikk til Egil Morland

AV TORLEIV AUSTAD
PROFESSOR EMERITUS, MF
Torleiv.Austad@mf.no

Er det forskjell mellom prost Henrik Seips etiske forkynnelse under krigen og sosialetikken i dokumentene fra den sentrale kirkeledelsen den gang? Og hvor tydelig er i så fall forskjellen, og hvordan skal den forklares? Dette er kjernen i samtalen med Egil Morland i TPT (2/2015 og 1/2016). Jeg har gitt uttrykk for at det er større forskjell mellom Seips forkynnelse og kirkeledelsens teologi enn det som kom fram i Morlands doktoravhandling *Forkynnelsen i en kampsituasjon* (UiB 2014). I noe bearbeidet form er nå avhandlingen utgitt under tittelen *Motstand og forkynnelse* (Portal Forlag 2016). Her har Morland tatt hensyn til enkelte av mine kommentarer til disputaseksempelret. Men fortsatt er det en viss uenighet mellom oss i spørsmålet om hvorfor Seip var så lite konkret i sin forkynnelse under krigen.

Etter min oppfatning ligger forskjellen i første rekke i at Seip i sin forkynnelse nærmer seg den aktuelle kampsituasjon ut fra en sinnelagsetisk grunnposisjon, mens Eivind Berggrav og kirkeledelsen har en prinsipiell forståelse av toregimentslæren som begrunner kirkens sosialetiske kritikk av den nasjonalsosialistiske ideologi og NS' kirkepolitikk. Denne ulikhet i teologisk plattform gir seg utslag i forkynnelsen.

I de mange uttalelsene og betenkningene fra kirkens ledelse, inkludert bekjennelseserklæringen *Kirkens Grunn*, hviler tolkningen av toregimentslæren på en treleddet erkjennelse: (1) Gud er Herre i både det åndelige og det verdslige regimente; (2) som eksponent for det verdslige regimente er staten forpliktet på Guds skapervilje, ført og fremst på hans bud og ordninger, og (3) det åndelige regimente – representert ved kirken – har en forpliktelse til å minne staten og de øvrige institusjoner i det verdslige regimente om deres ansvar for å ivareta rett og rettferdighet i samfunnslivet. Med et slikt teologisk grunnlag er det knapt mulig å unngå at kirkens stats- og samfunnskritiske vekttertjeneste konkretiseres i møtet med en totalitær stat basert på et nasjonalsosialistisk menneskesyn. Denne versjon av toregimentslæren atskilte seg fra tradisjonen som tyske lutheranere i mange tilfeller orienterte seg ut fra, og som bygget på tanken om det verdslige regimentes "egenlovmessighet". Det førte til at kirken – ikke minst den lutherske kirken – delvis ble lammet i sin kritikk av samfunnsforholdene i Hitler-tiden.

På kunngjøringsplass i gudstjenesten leste Henrik Seip i Skien opp dokumentene som ble utsendt fra kirkens ledelse både før, under og

etter embetsnedleggelsen påskedag 1942. Med det sluttet han seg aktivt og lojalt til kirkekampens sosialetiske plattform og oppgjør med maktavernes totalitære ideologi og rettskrenkelsene i kirke og samfunn. Spørsmålet er om den samme prinsipielle og konkrete tenkemåte også gjenspeiler seg i hans prekener.

Morland og jeg er enige om at Seip er tilbakeholdende med å konkretisere kirkens oppgjør med NS-statens ideologi og kirkepolitikk i sine prekener. Han nevner f.eks. ikke nasjonalsosialismen og tar ikke et navngitt oppgjør med rettsoppfatningen og menneskesynet som ligger bak denne verdensanskuelsen. Mens kirkeledelsen med biskop Berggrav i spissen gikk ut mot rettskrenkelser i samfunnet og kritiserte Quislings og andre NS-medlemmers innblanding i kirkens liv, holdt Seip sine prekener i en undervisende og generell form. Skyldtes det at han ikke hadde tilegnet seg samme sosialetiske plattform som kirkeledelsen? Var hans etiske appell først og fremst adressert til enkeltmennesket?

Min tese er at Seip satt fast i en sinnelagetisk tradisjon hvor det først og fremst gjaldt å forkynde evangeliet slik at den enkeltes sinn kunne forandres og forvandles. I denne tradisjonen var det vanlig å appellere til den enkeltes sinnelag i håp om å overvinne umoralske holdninger og skape et fornyet livsgrunnlag – ikke bare i den enkeltes liv, men også i det nære fellesskapet og i samfunnet. Denne etiske tenkemåten var særlig tydelig hos Seip i et par foredrag og i noen artikler fra slutten av 1920-årene og første halvdel av 1930-årene. Han kunne f.eks. si at kirken ikke har oppgaver av "sosial, nasjonal eller kulturell art". Kirkens egentlige og eneste oppgave er "å vekke og å fostre et egenartet indre liv, og gjøre det sinn som var i Kristus Jesus, til menneskenes innerste sinnsretning". Som jeg nevnte i artikkelen i TPT 2/2015, illustreres dette i Seips holdning til slaveriet. Her har forandringen gått "fra en stille aksept via menneskehjertenes omforming", sier han. Forandringen i synet på slaveriet er et resultat av at mennesker har forandret sinn. Det skyldes ikke først og fremst et sosialetisk oppgjør med den samfunnsoppfatning og det menneskesyn som ga næring til slaveriet.

Brøt Seip med den sinnelagetiske tradisjonen

i møtet med utfordringene som møtte kirken under krigen? I sin første preken etter krigsutbruddet, søndag 14. april 1940, peker Seip på at det i disse dager stormer i våre sinn. Han konkluderer med at i Jesu navn kan det skje at vårt "sinn blir rolig, klart og lyst som tjern i måneskinn". Seips etiske forkynnelse var i stor grad adressert til enkeltmennesket med ønske om at de ved troen på Jesus Kristus forandrer sinn. Morland sier at det også preget Seips ekklesiologi. Kirken er summen av enkeltmennesker rundt nådens midler. Når det forkynte ord mottas av den enkelte, vil det etter hvert fremstå som kirkens syn i konkrete stridsspørsmål. I en preken like etter frigjøringen i 1945 spurte Seip retorisk: "Har han (Gud) fått omdanne våre sinn slik at vi kan kjempe for det vi mener er rett ...? Har han fått rensse vårt sinn for det som ondt er ...? Har han i det hele fått gi oss noe mere av det sinn som øg var i Kristus Jesus, og som det er vårt eget livs egentlige mål å nå fram til?" Det er vanskelig å komme forbi at det går en sinnelagetisk tråd gjennom Seips forkynnelse, også under krigen. Denne etiske tradisjonen gjorde det vanskelig for ham å konkretisere sin motstand mot en totalitær stat i forkynnelsen.

Med rette påpeker Morland at Seip ikke tegnet konturene av en sosialetikk. Han overtok ikke uten videre den sosialetiske modell som lå i dokumentene fra kirkeledelsen. Betyr det at Seips og Berggravs linje i kirkekampen var forskjellig? Mitt svar vil være: Holdningsmessig sto de sammen, men teologisk – nærmere bestemt sosialetisk – var det en forskjell mellom dem, som ikke bør oversees.

Med dette som hovedtendens er det spesielt interessant å analysere Seips preken over Rom 13,1–7 ved en aftensang 27. oktober 1940. Her kommer han inn på begrensningen i den kristnes lydighet overfor øvrigheten. Begrensningen ligger i clausula Petri om at en skal lyde Gud mer enn mennesker (Apg 5,29), og i ordet av Jesus om å gi keiseren hva keiserens er, og Gud hva Guds er (Matt 20,21). Seip trekker også fram det dobbelte kjærlighetsbudet (Matt 22, 37–39). Dette er en "grunnlov i Guds rike", sier han. En kristen skal ikke bøye seg for "øvrighetens anordninger" hvis de er i strid med denne grunnlov. Da er ikke øvrigheten lenger Guds tjener.

Her argumenterer Seip for sivil ulydighet overfor en øvrighet som ikke legger forholdene til rette for at borgerne skal kunne leve etter kjærlighetsbudet.

Morland trekker en linje fra denne prekenen til artikkel V i den senere bekjennelseserklæring *Kirkens Grunn*, men påpeker samtidig at spørsmålet om hvorvidt brudd på rettsstatens prinsipper utløser en aktiv ulydighetsplikt – slik Berggrav hevdet – ikke blir tydelig tematisert hos Seip. Morland finner heller ikke her spor av klage over ”tingenes dårlige tilstand eller polemikk mot tidens makthavere”.

Mens Seip i sine prekener i krigsårene først og fremst appellerte til det enkelte menneske, vitner prekenen i slutten av oktober 1940 om at han også kunne ha en videre tilhørerkrets for øyet. I denne prekenen kan det skimtes en ansats til en stats- og samfunnsforståelse basert på det dobbelte kjærlighetsbudet, men uten at den konkretiseres og anvendes i den aktuelle situasjon. Også i enkelte andre prekener var det tilløp til samfunnskritiske perspektiver som kunne minne om utspillene fra kirkeledelsen. Foruten begrensningen i lydighetsplikten overfor staten kunne det gjelde foreldreretten og rettsvilkårligheten i samfunnet. Seip kom også flere ganger inn på kirkens frihet til å ta ansvar for sine døpte medlemmer, og ikke minst for dem som led og ble forfulgt. Men dette var en punktvis tilnærming til sosialetikken. Det kom ikke som et utslag av en gjennomtenkt og tilegnet kirkelig sosialetikk, slik tilfellet var med uttalelsene fra kirkens ledelse. Og Seip var langt mindre spesifikk og samfunnsrelatert i sitt nei til den nasjonalsosialistiske tenkemåte og NS' kirkepolitikk enn den sentrale kirkeledelsen var.

Morland sier at han ikke er begeistret for begrepet sinnelagsetikk, og han synes ikke det er dekkende for Seips posisjon. Til det vil jeg si: Selv om sinnelagsetikken kanskje ikke er et heldekkende konsept i alle Seips krigsprekener, er det likevel et så tydelig gjennomgangstema i hans forkynnelse at det ikke bør oversees. Sinnelagsetikken jeg finner hos Seip, betyr ikke at etikken ”bare har konsekvenser for et privat(isert) område”. Poenget er – for å bruke Morlands egen formulering i doktoravhandlingen – ”å vekke og fostre et egenartet indre liv, som så kan forandre den sosiale virkelighet”. Veien til overvinne av slaveriet, krigen og de hjemløses problem går gjennom evangeliets forandring og forvandling av den enkeltes sinn. Det er denne form for sinnelagsetikk som gjenspeiler seg hos Seip. Jeg har derfor vanskelig for å oppgi begrepet sinnelagsetikk som karakteristikk av Seips etikk. Morlands forslag om å erstatte begrepet sinnelagsetikk med ”begrepene dydsetikk og pliktetikk” treffer ikke godt.

I sin forkynnelse appellerte Seip til tilhørerne om å la Jesus rense sinn og tanker og nedkjempe egenkjærligheten. Når det skjer, forandres den sosiale virkelighet, inkludert samfunnet. Denne sinnelagsetiske tilnærming til de kontekstuelle utfordringene under krigen er annerledes enn det teologiske grepet som lå til grunn for kirkeledelsens oppgjør med NS' ideologiske og politiske samfunnsmonster. Forskjellen mellom Seips etiske grunnsyn og kirkeledelsens bruk av toregimentslæren er så tydelig at den ikke bør bagatelliseres og tildekkes.